

יחידה טו: המפקד של סוף הספר (כו,א-כו,כג)

מבנה וסקירה כללית

היחידה העומדת לפנינו מתרחשת אחרי מעשה פעור ותוצאותיו הידועות - המגיפה ומעשה פנחס. היא משקפת מהלך הולך ומתעצם של התארגנות לכניסה לארץ, ושיאה במינוי של יהושע למנהיג. מבחינה זו מוכן העם לכניסה, שכן לכשתבוא, לא יהיה 'כצאן אשר אין לו רועה'. כמוקד מרכזי של היחידה ניתן לראות את המפקד, שכמוהו כקודמו בספר משווה לעם דפוסים של ארגון וסדר לקראת הכניסה ארצה. הדגש במפקד הוא הדברים שנאמרו על אופן ההתנחלות, ומתוך דברים אלו צמחה שאלתן של בנות צלפחד. מקרה פרטי זה מיטיב להאיר את הבעיות הכרוכות בהתנחלות על פי הדגם הגנאלוגי הצפון בספר במדבר, שעיקרו המוצא השבטי, אך לא פחות מכך הוא מלמד על עיקרון אחר הטבוע בספר - הדינמיקה של היווצרות ההלכה, היינו, תהליך התפתחות ההלכה לפי הנסיבות ההיסטוריות המתרגשות ובאות.

המבנה של היחידה פשוט למדיי. מדובר בעלילה רציפה שאירועיה צומחים זה מתוך זה בסדר סיבתי והגיוני. הפתיחה בפרשת המפקד שממנו עולים סדרי ההתנחלות, והם המעוררים את שאלת בנות צלפחד. עם התבצר התחושה כי המעבר לארץ הולך ומתקרב, עולה העניין הידוע של מות משה שלא הורשה להיכנס לארץ; זאת, בניסוח שיש בו מעין אתגר למשה האם יכין את ההנהגה תחתיו, וממנו צומח האישור לעניין מנהיגותו של יהושע, שאף הוא עשוי להיתפס כמלווה את הספר. בחיפוש אחר 'זרמי עומק', מינוי יהושע באופן שנעשה כאן הוא פרי של שתי מגמות - האחת קשורה למפקד, והשנייה, למנהיגות האישית. המפקד, קרי, סדר וארגון בעם, מוביל למינוי מנהיג; ראוי העם המסודר למינוי מסודר לבל יתפרק המבנה המסודר כצאן אשר אין לו רועה. ההנהגה האישית הנכונה שאינה ממוקדת בעצמה אלא במנהיגים, מבקשת אחר יורש מבעוד מועד. ועם כל זאת, בל יטעה הסדר! מדובר כאן בהליך כהלכתו, ולא בדגם מופתי של מינוי מנהיג. בתוך הדגם המוצג כאן, שנכון לראותו בזיקה לספר 'שופטים', נעשה מאמץ מרבי למינוי נכון; במבט אל הדגם הזה פנימה הוא נושא אופי אוטופי, אך למלוכה המשקפת דרגת ארגון גבוהה יותר, עדיין לא הגענו!¹

היחידה הבאה אחרי יחידה זו היא הפרשה ההלכתית של קורבנות הציבור, כלומר, הרצף הסיפורי נקטע ביחידה הלכתית. על טיבו של מעבר זה נעמוד בהמשך (יחידה 12ט).

המפקד - ההוראה לפקוד, מסגרת הזמן והמקום

המפקד העומד כאן לדיון משווה לספר מתכונת מעגלית - נפתח במפקד ומסתיים בו. אם כי כמתבקש במקרים מעין אלו, המעגליות איננה מלאה; אין מדובר בחזרה טכנית על מילים ומשפטים, וההשוואה מעוררת לתת את הדעת גם להבדלים המשקפים את השינוי העמוק שחל במהלך הנודים, בין מפקד למפקד.

הפתיחה היא ההוראה לפקוד. זו מדגישה בראש ובראשונה צד של חידוש בהיעדרו של אהרון:

"...ויהי אחר המגפה. ויאמר ה' אל משה ואל אלעזר בן אהרן הכהן לאמר. שאו את ראש כל עדת בני ישראל מבין עשרים שנה ומעלה לבית אבתם כל יצא צבא בישראל" (כו,ב);

אך לא רק את זאת אמר, בהשוואה להנחיה של תחילת הספר נגלה בפסוקנו מספר שינויים חשובים. כך נאמר בפתיחה לספר:

"וידבר ה' אל משה במדבר סיני באהל מועד באחד לחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים לאמר. שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחתם לבית אבתם במספר שמות כל זכר לגלגלתם. מבין עשרים שנה ומעלה כל יצא צבא בישראל תפקדו אתם לצבאתם אתה ואהרן" (א,א-ד).

מול נתוני הפתיחה הברורים של המפקד הראשון, פסוקנו אינו נוקט בנתוני מקום וזמן. אשר למקום, הדברים ברורים למדיי שכן מרצף העניינים עולה שהמפקד בפרקנו בוצע במקום שבו ישבו לאחרונה - 'שיטים', ושם אירעו האירועים המתוארים לעיל. אם כן, הנאמר בפסוק ביחידה הקודמת: "ישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות אל בנות מואב..." (כה,א), מבסס בעצם את מקום המפקד. אשר לזמן, פסוקנו פותח בתיאור זמן ענייני - 'ויהי אחר המגפה'. ברי שמבחינת סדר הדברים אין בו צורך מיוחד, וכל כולו לא בא אלא כדי להדגיש את הסמיכות למגיפה. מבחינה זו דומה תיאור הזמן שלפנינו לתיאורי - 'ויהי אחרי...'. אחרים, המפסיקים קמעה את הרצף הסיפורי, יוצרים שהות בלב הקורא, ומכוונים לחשיבה על טיב הקשר בין האירועים. אולם, בעוד שתיאורי 'ויהי אחרי' (הדברים האלה וכדומה)...! אחרים, שאינם מציינים במפורש את המאורע הקודם, מותירים מרחב מסוים של עמימות, כאן הדברים חד-משמעיים. הדברים אירעו אחרי המגיפה! ודוק, אחרי המגיפה, ולא אחרי מעשה פנחס והענקת כהונתו; זכר המגיפה הוא החשוב. תיאור הזמן המיוחד מנצל את האפשרויות השונות לנסח את מקומה של הפרשה הנידונה אחרי קודמתה כדי להבליט את המגיפה.

לפי זה, בכל הקשור למסגרת המקום, לא חל שינוי, כביכול, אותה זירה גיאוגרפית נותרה, וביציבותה, היא איננה מאפשרת להשתחרר מתחושות אודות מה שקרה בה עצמה קודם. בריחה מזיכרון היא בריחה ממקום, כאן בריחה כזו איננה אפשרית. ואשר לזמן, מסגרת זו מחייבת הדגשה - 'ויהי אחר המגיפה', מכיוון שמטבעו הזמן זורם, הרי כדי ליצור קשר לאירוע הקודם יש לפעול באופן הפוך מבחינת תיאור המקום - להדגיש שהיה זה אחרי המגיפה. הנה כי כן, באופן שאנו מבינים אותו נתוני מקום - זמן אלו

1 ספר שופטים מציג את הפרצות במנהיגות על רקע הדגם הזה. אין בו 'מפקד', ואין הכנה של מנהיג מראש. ואולי זהו משפט של ההיסטוריה המציאותית העומדת מול האוטופיה המגולמת בספר במדבר.

חברו יחדיו כדי לקשר את המפקד הממשמש ובא לאירועים הקודמים. על טיבו של הקישור הזה נעמוד בהמשך.²

ענייני המפקד

כאן המקום להדגיש רעיון שעשוי לעלות מהניתוח לעיל. כקודמו בפתיחה לספר, גם מפקד זה איננו מלווה בהסבר ברור באשר למטרותו הישירה. הסברינו למשמעותו קשורים אפוא בהבנות שונות באשר לייצוגיות שלו על רקע סביבתו הפיסית-גיאוגרפית והקשרו הטקסטואלי. בחיבורנו הוצג המפקד כמשקף סדר וארגון (יחידה א). במפקד הראשון ייצוגיות זו עומדת כנגד הסביבה - המדבר, המסמלת אי-סדר והיעדר מסגרות מדיניות ושלטוניות. כאן המפקד בא כתיקון על פריעת סדר אחר, זה שהוביל לאי-סדר דתי מוסרי ומשפחתי של מעשה בנות מואב. מתברר כי גם ב'ארץ הנושבת' שיסופות הפרא' של המדבר אינן מערערות את גדי סדריה, עלול להתקיים אי-סדר. ואם במדבר גלומה דמוניות מסוימת (ראו: נספחים), שמוכנעת על-ידי הציוויליזציה השוררת בארץ הנושבת, הרי הכנעה זו כלל איננה ערובה לתיקון מוסרי.

נזכיר בקצרה את הסמליות הנודעת לפעילותן של נשים בהקשרים אלו. הפרשה הקודמת מעמידה במרכזה את 'בנות מואב' ו'בת מדין' - הן הפעילות ואין זכר ליוזמה של גברים זרים (היוזמה האחרונה הייתה זו של בלק ובלעם!). במונחים של חיבורנו, דבר זה לכשעצמו כרוך בערעור הסדר הקיים, סדר אנושי-חברתי הגורס כי האירועים ההיסטוריים יופעלו על ידי גברים, וזה היה המצב הנורמטיבי המקובל, וככל הנראה גם הרצוי, בעולם הקדום. בוודאי שפעולת הזנות הנגרת מכך נעשתה באמצעותן. אם כן, אי-סדר מיוצג כאן על ידי נשים. ולהפך, במרחק טקסטואלי לא-גדול מכאן נפגוש את בנות צלופחד המביאות סוג חדש של סדר הקשור בארגון הארץ הנושבת. להלן נדון בסמליותה של פעולה זו המרמזת למעין ניגוד מתקן למעשה בנות מדין.

נחזור למקומו של הכוהן במפקד. עקרונית המפקד נתפס כפעולה דתית. הביטוי לכך איננו רק עצם הציווי האלוהי, אלא גם נוכחותו ותפקודו של הכוהן. נערוך השוואה בין האופן שמוצג הכהן בהנחיית ה' ובביצוע. אשר להנחיה, בתחילת הספר נאמר: 'וידבר ה' אל משה... שאו... תפקדו אותם אתה ואהרן', ובמפקד בסופו: 'ויאמר ה' אל משה ואל אלעזר בן אהרן הכהן לאמר. שאו... אשר לביצוע, במפקד בסוף הספר נאמר:

2 רש"י בפירושו עומד על שני הקישורים החשובים להסבר: 'ויהיה אחרי המגפה וגו' - משל לרועה שנכנסו זאבים לתוך עדרו והרגו בהן, והוא מונה אותן לידע מנין הנוטרות. דבר אחר: כשיצאו ממצרים ונסעו למשה, נמסרו לו במנין, עכשיו שקרב למות ולהחזיר צאנו, מחזירן במנין". רבו הדעות בעניין פשר 'דבר אחרי' אצל רש"י, וכל שנאמר במסגרת זו הוא כי יש לפנינו שני הסברים שונים, ואף מנוגדים, המתייחסים לקישורים לענייני הספר. הפתיחה בסמיכות הפרשיות הישירה למגיפה, והידבר אחרי הקישור המעגלי לתחילת הספר. משל הצאן מושפע כמוהו מדברי משה בהמשך - 'לא תהיה עדת ישראל כצאן אשר אין לו רועה', ובמובן זה נזרקה בפירושו נימה של צער. הצאן נפגע, אך גם הרועה עתיד להתחלף.

"וידבר משה ואלעזר הכהן אתם בערבת מואב על ירדן ירחו לאמר" (כו,ג), וזה דומה לאופן שבו מוצג שיתוף אהרון בראשון:

"ויקה משה ואהרן את האנשים האלה אשר נקבו בשמות" (א,יז).

אולם, בהתייחס להנחיה הראשונית, ניכר הבדל בין שני המפקדים. בעוד שאהרון הופיע בצורה אגבית קמעה במפקד הראשון - ה' דיבר אל משה והנחהו לפעול יחד עם אהרון; בהנחיה שבמפקד בסוף הספר, אלעזר הוא נמען ישיר יחד עם משה, וכמובן, גם המודיע לישראל. אפשר שמשום שמפקד זה מהווה הכנה להתנחלות (להלן), באה הדגשה זו של אלעזר כדי להדגיש את שיתופו בהתנחלות, תופעה שתלך ותתבסס בספרנו, ותגיע לשיאה כשיגיעו הדברים למימוש בספר יהושע.³

נקודה חשובה בהשוואה בין שני המפקדים קשורה לאופן הצגת השבטים הנמנים. ברור כי בשני המקרים לא העם נימנה כיחידה אחת, אלא השבטים בנפרד, ובה שונים המפקדים בספר במדבר מקודמיהם בספר שמות (להלן); אך יש הבדל בין מפקדי ספרנו באשר לסדר השבטים - שיבוץ השבטים ברשימה כאן שונה מהמפקד בתחילת הספר (ראו: מבוא - הערות מקדימות). וגם אם ההבדלים אינם גדולים, והסדר בשני המקרים דומה במידה כזו או אחרת, ברור כי רשימה של השבטים הנפקדים כאן איננה ערוכה בדגם של המחנות המאפיינים את פתיחת הספר. הארגון בדגלים של ראשית הספר (יחידה א) עשוי להיות מנומק במספר נימוקים. לענייננו החשוב הוא כי הוא מבוסס על חלוקה לארבעה על-פי ארבעת הכיוונים, כלומר, יש בו סימטריה גיאוגרפית. במובן זה הוא משקף את ארגון השטח במצב המדברי, (שבומונו הסמלי) איננו מכיל אילוץ טריטוריאלי, ועשוי לספק שטח לארגון בצורה סימטרית למדיי סביב המשכן; מה שאין כן, כמובן, בסביבה ריאלית כבארץ כנען שבשעריה עומד עתה העם. אם כן, הווייתור על ההיערכות בדגלים חשוב משום שהמפקד הזה מבשר את סוף תקופת המדבר. ברור שגם בהתנחלות יהיו שבטים שכנים, ושכנות מדרכו של עולם עשויה להתפתח לאחוות יתר או לעוינות יתר. כלומר, יכולות להיות קבוצות גם בארץ, אך לא מלכתחילה! והכתוב כאן כלל לא מתייחס לאפשרות הזו. לדעתנו, אין זה רק בגלל שכל נושא ההתנחלות המעשית עולה לראשונה רק בספר יהושע, אלא יש כאן גם תובנה פשוטה - אין דין 'דגל' במדבר כשכנות גיאוגרפית בארץ; בארץ, השכנות במובנה הערכי, נוצרת, מתהווה, אך היא נשענת על נתון גיאוגרפי קבוע. לו היה מכריז על כך הכתוב מראש, היה טווח קשר מוקדם בין שבטים הזוכה לגושפנקה של המפקד, שהיא ככלות הכול גושפנקה אלוהית ישירה; ללגיטימיות שכזו אין מקום. עניין המיקום בארץ יעלה באמצעות גורל, המעניק ל'שכנות' משמעות שונה; גורל זה יידון בקצרה להלן.

3 כך בפתיחה לפרשת ההתנחלות בארץ כנען: 'ואלה אשר נחלו בני ישראל בארץ כנען אשר נחלו אותם אלעזר הכהן ויהושע בן נון וראשי המטות לבני ישראל' (יהושע יז,ב).

נקודה חשובה נוספת קשורה להצגת השבט הנפקד באמצעות משפחותיו. נזכיר כדוגמה את שמעון:

"בני שמעון למשפחתם לְמִנְאֵל מִשְׁפַּחַת הַנְּמוּאֵלִי לִימִין מִשְׁפַּחַת הַיְמִינִי לִיכִין מִשְׁפַּחַת הַיְכִינִי. לִזְרַח מִשְׁפַּחַת הַזְּרַחִי לְשֹׂאֵל מִשְׁפַּחַת הַשְּׂאֹלִי. אֱלֹהֵי מִשְׁפַּחַת הַשְּׁמַעֲנִי שְׂנִים וְעֶשְׂרִים אֶלֶף וּמֵאָתַיִם" (כו, יא-יד).

אם כן, הצגת הנתון המספרי באה רק אחרי הצגת רשימת המשפחות. עניין זה עשוי להיות מבואר כהכנה להתנחלות. בהתנחלות היה יסוד משפחתי חזק, כפי שעולה במיוחד מספר דברי הימים.⁴ במפקד הראשון, כל זה לא היה לו מקום, ולמעשה הצגת המשפחות היחידה הייתה זו של שבט לוי, שדווקא לו כפי שנרמז שם (יחידה א), ונאמר במפורש כאן (להלן), אין נחלה. עניין זה יש בו מן התמה, לכאורה, גם המפקד הראשון כוון להתנחלות; זוהי כמדומה האווירה הכללית בחלקיו הראשונים של הספר, והקורא אינו יודע אל נכון מה עתיד להיות וכיצד יתפתחו הדברים. אולם, שם אין משפחות, ואין סימנים אחרים להתנחלות. יש בכך חיזוק לטענתנו שלמפקד ולהיערכות הראשונים נודעה תכלית עצמאית; עומדים הם בפני עצמם ונושאים מסרים עצמאיים, ומבחינת דרך ארגון הספר, הדברים עולים מתוך ההשוואה בין שני המפקדים. פתחנו בהצגת שבט שמעון משום שהוא מייצג את הדגם להצגת השבטים, וראובן הקודם לו בסדר מוצג בצורה שונה מעט:

"ראובן בכר ישראל בני ראובן חנוך משפחת החנכי... אלה משפחת הראובני ויהיו פקדיהם... ובני פלוא אליאב. ובני אליאב נְמוּאֵל ודתן ואבירם הוא דתן ואבירם קריאי העדה אשר הצו על משה ועל אהרן בעדת קרח בהצתם על ה'. ותפתח הארץ את פיה ותבלע אתם ואת קרח במות העדה באכל האש את חמשים ומאתים איש ויהיו לנס. ובני קרח לא מתו" (כו, ח-יא).

נמצא כי הרשימה מזמנת הזדמנות להזכיר נשכחות. העבר איננו נמחק ערב הכניסה לארץ החדשה, למרות שעבר זה היה קשור בנסיבות המדבריות הידועות. יש עוד אזכורים כאלה. להלן נראה דוגמתם ברשימת הלוויים ובבני יהודה, אך חשוב לציין כי ברשימת הלוויים שאותה נבחן להלן, לא נגלה את קורח כישות עצמאית, מקומו רק כאן. גם הפרט המעניין, שקודם אולי רק נרמז ברמז דק - 'ובני קורח לא מתו', נאמר דווקא בהקשר של הצגת שבט ראובן ולא של לוי! טמונה כאן ללא ספק השקפה מסוימת על טיבו של חטא קורח ועדתו, שבניגוד לסיפור המקור ששובץ במקומו הידוע בסדר הדברים בספרנו, מעבירה את מרכז הכובד לדתן ואבירם. אולי משום ששם, במדבר, העניין היה נעוץ במהותה של הקדושה, ובעיית הקדושה עלתה כטיעון

4 מעיד על כך השיבוץ של ערים ברשימות משפחתיות תוך הדגשת 'אבי העיר': 'ובני כלב... הוא אבי זיף... אבי חברון' (דברי הימים-א ב, מב).

מרכזי בדברי קורח הלוי; בעוד שכאן, ערב ההתנחלות, המוקד נעוץ במשהו פוליטי-חברתי, שמזכיר דווקא את הטיעונים של דתן ואבירם באותו סיפור.⁵

אשר ליהודה, נאמר: "בני יהודה יָר וואון וימת ער וואון בארץ כנען" (כו, יט). כאן הדברים לא נאמרו במפורש והקורא היתמים עשוי לראות בהם צד של שבח ליהודה משום שמספרו - כך מוכיח המפקד - גדל עד מאוד, חרף מותם של שני בניו של יהודה; ובכל זאת זיכרונות של מוות כרוכים בספר במדבר בעונשים, המוות הנוכח כאן רומז לאלו, והוטל כאן אפוא צל מסוים על דמות השבט הגדול. מידע נוסף ששובץ ברשימה קשור בבנות צלופחד:

"וצלפחד בן חפר לא היו לו בנים כי אם בנות ושם בנות צלפחד מחלה ונעה קְהֵלָה מֶלֶכָה וְתָרְצָה" (כו, לג).

וכן מצאנו: "ושם בת אשר שרח" (כו, מז); לכשעצמו, פרט זה אינו מורחב, אך יש בו התייחסות לעבר תוך כדי העלאה על נס של דמות נשית, שיש בהופעתה כדי לחזק במידת מה את נוכחותן של בנות צלופחד.⁶ הנה כי כן, המפקד מכוון אל העתיד בעניין הפונקציונלי של ההכנה להתנחלות, אך אינו נמנע מלפנות לעבר ברקימת זיכרונות מתאימים בהקשר הפונקציונלי הזה. כביכול, ביקש ללמדנו שאין התכלית מתמצית בארגון הטכני של הדברים ללא רוח הזיכרון המופחת בהם.

המספרים

בפרקים הראשונים בחיבורנו (מבוא - הערות מקדימות, יחידה א), נגענו בשאלת המספרים במפקדים. נסתפק כאן בשתי הערות. האחת קשורה למכלול, והשנייה, לשינויים אצל בני שמעון.

אשר למכלול, הסכום שנימנה כאן הוא:

"אלה פקודי בני ישראל שש מאות אלף ואלף שבע מאות ושלושים" (כו, נא). לעומת:

"ויהיו כל פקודי בני ישראל... ויהיו כל הפקדים שש מאות אלף ושלושת אלפים וחמש מאות וחמשים" (א, מו).

התמונה הכללית מעידה אפוא על יציבות ומעניקה משמעות מספרית להכרזה: "אלה פקודי משה ואלעזר הכהן אשר פקדו את בני ישראל בערבת מואב על

5 הבלטה של שיוך קורח לדתן ואבירם דווקא עולה לדעתנו מהשוואה לאזכור מסוים בספר שמות: "...ותלד לו את נדב ואת אביהוא את אלעזר ואת איתמר. ובני קרח אסיר ואלקנה ואביאסף אלה משפחות הקרחי" (שמות ו, כג-כה). הסמיכות מעניינת בגין הקרבה בין אהרון לבין קרח, ובמיוחד בגין העובדה שבני אהרון מתו ובני קורח לא מתו. ספר שמות 'לא יודעי זאת, אך יש כאן רמז מטרים מעניין. בפרשתנו, מכל מקום, עניין בני קורח, וקורח עצמו, נותק כליל מענייני שבט לוי. דנו בכך למעלה.

6 רש"י מביא דברי מדרש: "לפי שהיתה קימת בחיים מנאה כאן". הסבר זה יש בו מן המיוחד. הוא מלמד בעצם על חוסר הסבר ענייני, נוכחותה ברשימה באה כביכול בגין איזשהו פלא. ויחד עם זאת יש בכך השקפה למעמדה המיוחד כמקשרת בין דורות ומצבים כל כך שונים ומיוחדים.

ירדן ירחו. ובאלה לא היה איש מפקודי משה ואהרן הכהן אשר פקדו את בני ישראל במדבר סיני" (כו,סד).

רוצה לומר, הייתה כאן החלפה של 'אחד מול אחד', וההבדל הקטן במספר נזקף לרמת הדיוק הגדול המאפיינת את מפקדי הספר, ולא לאיזה עניין רעיוני מיוחד. תמונה דומה עולה ממספרי מפקדי הלויים בני חודש ומעלה ("ויהיו פקדיהם שלשה ועשרים אלף" כו,סב, לעומת: "שנים ועשרים אלף" ג,לט). ניתן אפוא לומר כי העם, שבתחילת הספר נפקד ונימנה, שמר על כוחו חרף השינוי הגדול שחל עם הגזירה על הנדודים לארבעים שנה. ה' הענישו, אך לא בעונש שפגע במספרו. בלשון מליצית, 'המדבר לא נימנה עם אויבי האומה שרצו לצמצם את מספרה'. ואם נעמיק מעט, ניתן לדבר על השהיה, אך בתומה המסגרת החיצונית-מספרית נותרה על כנה. השינוי חל ברמת הפרטים.

שונה המצב ביחס לחלוקה הפנימית. חשוב לדעת כי על רקע היציבות של המסגרת הגדולה, של השלם, חלו שינויים משמעותיים בחלקים, במסגרות הקטנות. נדגים זאת ביחס למקרה הבולט - שבט שמעון: "אלה משפחת השמעוני שנים ועשרים אלף ומאתים" (כו,יד). לעומת: "פקדיהם למטה שמעון תשעה וחמשים אלף ושלוש מאות" (א,כג). יש עוד הבדלים, אך כאן ההבדל עצום. מה ניתן ללמוד ממנו? הדבר הראשון הוא בפשטות המחשת המתח בין המסגרת הלאומית הגדולה למסגרות השבטיות. מתברר כי ספר במדבר מדגיש באמצעות 'שפת המספרים' כי יציבות לאומית מתקיימת גם במקרים שבהם המערכת השבטית אינה יציבה ואף נשחקת. והרוצה יוכל להסיק מהרפיפות השבטית דבר-מה על החשוב יותר והחשוב פחות בסולם הערכים החברתי-לאומי של המקרא.

ברור שהירידה הדרמטית במספר בני שמעון מוחלת במישורין על ההתנחלות העומדת בפתח, שאחד הפרמטרים החשובים הקובעים אותה הוא יחסי רב-מעטי כנאמר לעיל. לשון אחר, שבט שמעון 'ישלם' במחיר טריטוריאלי את מחיר הירידה במספרו. אכן, מספר יהושע עולה כי שמעון נחל בתוך נחלת יהודה, והדבר נוסח באופן שנראה כמעין התמזגות עם יהודה.⁷ ניתן אפוא לראות כי באשר להתנחלות המספר האחרון קובע, והדברים קשים. השאלה המתעוררת מיד היא 'מה היה קורה אילו?', מה היה קורה אם ההתנחלות הייתה נוטלת חלק בהקשרה המקורי אחרי המפקד הראשון שעה ששמעון מנה כה הרבה. ברור שמנקודות ראות דתית שאלות שכאלו הן 'יותר מלגיטימיות', שכן כרוכים בהם ענייני השגחה מהותיים. התשובה המדרשית תלתה את ירידת המספר בכישלון מוסרי של שמעון.⁸ מנקודת ראות של פשוטו של מקרא,

7 הניסוח בספר יהושע הוא: "ויצא הגורל השני לשמעון...ויהי נחלתם בתוך נחלת בני יהודה...מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון כי היה חלק בני יהודה רב מהם וינחלו בני שמעון בתוך נחלתם" (יהושע יט,א-ט).

8 רש"י מתלבט בעניין: "...ורבי תנחומא דרש שמתו במגפה בדבר בלעם, אבל לפי החסרון שחסר משבט שמעון במנין זה ממנין הראשון שבמדבר סיני נראה שכל כ"ד אלף נפלו משבטו של שמעון".

איננו יודעים אל נכון, אך מנקודת הראות הסמלית החביבה עלינו בחיבורנו זה, ניתן להציע לכך גילום של מגמה אחרת. שמעון נותר בעצם נווד. אומנם הוא נכלל בשבטי ישראל ויש לו נחלה, אך במהותו (סמלית וגם ממשית) נותר מייצג את הצד הנוודי, צד שנוטר רכיב במורכבות הפסיפס הרב-שבטי.⁹ למעשה, במובן מסוים הדברים רמוזים כבר באותה תוכנית שמתווה ספר בראשית ב'ברכות יעקב' לשבטים, שבהן אופיינו שמעון ולוי באמצעות הפעולה האלוהית 'אפיצם' (בראשית מט,ז); ומבחינת ההגיון הפנימי והשפה של ספר בראשית יש בכך הגיון פנימי. זאת משום שאפיצם זה מהווה מעין ענישה על מעשה שכם, ומסתבר כי הספר רואה בנוודות עונש על רצח במיוחד בשוגג¹⁰ (ראה גם להלן יחידה יט). התנודות הגדולות במספרו של שמעון קשורות אפוא לפן מהותי שלו המיוצג גם בקורותיו ובנחלתו. בראייה כוללת ניתן לראות גם כחלק מעונש (על מעשה שכם או על מעשה זמרי), אך העניין מורכב עד מאוד, וכרוך ככלות הכול גם בגורמים רבים נוספים. בנידון הזה, נודע משקל רב למורכבות של המרקם השבטי והתאמתו לתנאי החיים בארץ ישראל הריאלית שיש בה אזורים של פוטנציאל נוודי. סוף דבר, כפי שהראינו למעלה, ההתנחלות נקבעת גם על-ידי גורל המסמל את השליחות ארוכת הטווח של התוכנית האלוהית ביחס לישראל. אליבא דספר במדבר, יש במספריו של שבט שמעון אמצעי חשוב כדי להעמידנו על בעיית הגורל השבטי במכלול הלאומי ומשמעויותיו לטווח הקצר והארוך.

השוואה למפקדי ספר שמות

העיסוק במפקדים מחזירנו להשוואות לספר שמות. גם בו מתוארים שני מפקדים, הגם שבצורה שונה מאוד מזו של במדבר. כללית, נסקרו הדברים במבוא, ונציג כאן את העמדות החשובות להבנת יחידה זו. בשמות, הדגם הוא כזה: מפקד ראשון - מניית שבעים נפש שאחריו פרו ורבו במאוד מאוד, ובסוף הספר - מפקד הקשור במחצית השקל, ובו אין תוצאה מספרית ברורה. בבמדבר, שני מפקדים הדומים בעיקרון הפקידה - אחד בתחילת הספר ואחד בסופו. נציג את ההשוואה ביניהם בטבלה הבאה:

מפקדי שמות	מפקדי במדבר
יורבו ויעצמו במאד מאד----מחצית השקל	'במספר'-----'במספר'
אין מספר (בעקיפין, מספר יוצאי מצרים)	יש מספר
שוויון	שוונות (זהות עצמית)
אין קשר למשכן	יש קשר למשכן

9 הדבר עולה במיוחד מספר דברי הימים: "בני שמעון...והצריהם...אלה הבאים בשמות נשיאים במשפחותם ובית אבותיהם פרצו לרוב. וילכו למבא גדר עד למזרח הגיא לבקש מרעה לצאנם. וימצאו מרעה שמן וטוב והארץ רחבת ידים ושקטת ושלוה כי מן חם הישבים שם לפנים..." (דברי הימים-א ד,כד-מג). ובהמשך נאמר כי הכו את עמלק, בבחינת נווד מכה נווד.

10 קין נתפס כמדומה כרוצח בשוגג משום שלא הוזהר. על כך ראו: יחידה יט.

התמונה העולה ברורה למדי. מהבחינה הנידונה כאן, המבנה של שני הספרים דומה, רוצה לומר, המפקד משמש יסוד מארגן. אולם, ברור, שבספר במדבר המפקדים ברורים ומפורשים כמעט בכל הקשר שניתן להעלות על הדעת,¹¹ בעוד שבספר שמות יש בהם ממד של ערפול. יש מקום לתהות לגבי עצם הגדרת הצגת 'שבעים הנפשי' בתחילת הספר כמפקד. ברור שאין בפתחה זו של ספר שמות הוראה לפקוד, אך יש התייחסות למספר ראשוני ההולך ומתעצם עד שהוא מתקבע על 'כשש מאות אלף רגלי לבד מטף' (שמות יב, לז) של יציאת מצרים. כלומר, אין כאן נטייה לדייק ולמקד, ובוודאי שסך הכול הנתונים שאנו מכנים 'מפקד' פרוסים על פני זמן רב. גם המפקד האחרון בספר שמות, האמור, לכאורה, להעמיד בפנינו תוצאה מדויקת בגין שיטת המנייה המדויקת באמצעות מחצית השקל, לא זכה לסיכום חשבוני בכתוב. ספר שמות שומר אפוא על דגם של 'מפקד' שאינו מוביל לתוצאות מדויקות, ובוודאי שלא פירוט על-פי שבטים. זאת - יש לשער - בגין אופיו של הספר המתאר את השלב הראשון של השחרור מעבדות.

במה דברים אמורים? העבדות מאופיינת על ידי 'פרו וירבו ויעצמו במאוד מאוד'; תיאור של תהליך המלמד על גידול כמותי עד לאין שיעור - מסה אנושית אדירה ההולכת ומאבדת את ייחודה עד שהופכת לבליל אנושי - ים של עבדים. אולי כל אדון מנה את עבדיו הפרטיים באשר הם רכוש, אך ברי שלא עלה על הדעת למנות את כלל ציבור העבדים. אחר כך, עם היציאה מעבדות לחירות, מגיעים להבעה מספרית, וזה חידוש ותחנה בדרך לעיצוב הלאומיות, אך כל זה קורה עדיין שלא באמצעות ציון המספר המדויק. מן האופי ההמוני של תחילת הספר נותר משהו המשתמר לאורכו. ובסוף הספר - חרף המעבר לשיטת מנייה מדויקת (שקלים) - המדיניות הזו נמשכת, מן הסתם משום שהתהליך של 'עיצוב עבדים' עדיין לא הגיע לכלל גמירא (להלן). לעומת זאת, בספר במדבר מוכרזת מלכתחילה מלחמה נגד תפיסת ההמון חסר המספר. ראוי להעטות עקרונות אלו במעטה של תחכום רעיוני. ספר שמות במאבקו נגד העבדות מציין שוויון, ובשל כך, אין צורך להביע מספרים מדויקים. אכן, מלכתחילה, השוויון מתקיים בין עבדים - שוויון של תת-מעמד, היעדר זכויות, שוויון המציין את נחיתות עבדותם; אך כשמשתחררים הולך ונרקם שוויון מסוג אחר. המגמה המתגבשת היא לשוויון מול 'אדון' אחר שביטוי המרשים הוא ההתכנסות הלאומית סביב ההר במעמד הר סיני; ועדיין, לא המספר המדויק המעניק עצמיות - זהות עצמית, הוא החשוב אלא עצם העמידה המשותפת כעבדים מול אדונם. ספר במדבר המעמיד ציבור מאורגן מול משכן שנבנה בתרומתו (שנספרה ונימנתה! שמות לח, כא-לא), יכול להקנות לפרטים שבו מספר וזהות.

11 מה שפוגם אולי בבהירות זו הוא היעדר הפירוט הטכני - איך ביצעו את הדברים בפועל, והיו במדרשי חז"ל שניסו להשלים זאת. אולם, בכל הקשור לנתונים, הדברים ברורים ושקופים. מכל מקום, בספר שמות שבו לכאורה ברור איך פקדו באמצעות מחצית השקל, לא נאמר הדבר באריכות כדי שלא להכביד בפרטים טכניים. אשר למשמעות, יש כאן כמדומה עמדה מוסרית של שוויוניות, כולם נפקדו באותו 'שווה-ערך'.

ההכנה להתנחלות חוק פקודי הלו

לאחר סיכום המפקד ב'אלה פקודי בני ישראל...'. פותח הכתוב דיון בסוגיית ההתנחלות הצפויה ובאופני החלוקה בארץ המונחלת. הדברים מעוגנים בהנחיה של ה': 'וידבר ה' אל משה לאמר. לאלה תחלק הארץ בנחלה במספר שמות' (כו, נב-נג). נושא ההתנחלות קובע כאן מקום לעצמו, מה שאין כן בתחילת הספר, שם הופיע המפקד כעניין עומד בפני עצמו, מבלי שנאמר דבר וחצי דבר אודות הזיקה להתנחלות שלכאורה עמדה גם אז בפתח. יתירה מזו, המפקד הוביל שם ל'התנחלות' של 'דגלים' במדבר, ללא רמז לתכלית טריטוריאלית מסוג אחר, למרות, שכאמור, זו עמדה ברקע.

ניתן כמובן לומר כי מה שמנע דיון כזה בתחילת הספר הוא המהלך המהיר למדי של האירועים שהוביל לכך שבקיץ (היימים ימי בכורי ענבים) של אותה שנה, עניין ההתנחלות בארץ לא עמד עוד על הפרק. לשון אחר, לו היה הכול נמשך ומתנהל כתיקונו היו מגיעים במקום ובמאוחר לדון בכך. אולם, בהיעדר התייחסות ישירה להתנחלות בתיאור המפקד גופו, דומה כי ההתרשמות ששם הוא מצטייר כגורם עצמאי, אינה נפגמת בגין טיעון זה, ולהלן נוסף דבר מה בנידון.

הנה כי כן, ההשוואה שיש בה צד של בחינת סימטריה תוכנית בין תחילת הספר לסופו - במיוחד בהקשר של שני המפקדים - מובילה לנקודות דמיון ושוני; וכאן בולטת נקודת שוני מהותית בעינינו - היעדר דיון בהתנחלות במפקד הראשון, המבליט את האופי העצמאי שלו. איננו שוללים אופי עצמאי במידה כזו או אחרת גם במפקד השני, אך הוא מצטייר כפי שודגש להלן כיותר פונקציונלי. העצמאות של המפקד הראשון קשורה - סמלית - כפי שצינו במאבק במדבר, ליתר דיוק באי-הסדר המיוצג במדבר; ואילו המפקד השני מציין הכנה ישירה ותכליתית לסדר אחר, סדר של ההתנחלות. הסדר הזה מודגש בפסוק המתווה את עקרונות החלת הריבונות השבטית על השטח:

"לאלה תחלק הארץ בנחלה במספר שמות. לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו איש לפי פקדיו יתן נחלתו" (כו, נד-נה).

במפקד הראשון לא הייתה למספר שום משמעות טריטוריאלית. לא נאמר שמישהו זכה לשטח גדול יותר בחנותו במדבר בגין מספרו הגדול, ואם כאלו היו פני הדברים בפועל, הרי היה זה עניין טכני לחלוטין שלא היה כל טעם להעלותו. נזכיר, בדיון לעיל (ראו: מבוא - הערות מקדימות) ניסינו להראות מהם היחסים המספריים בין המחנות (דגלים) השונים; אך התמונה התבססה על סימטריה של שבטים מכל העברים, ולא עוררה רושם של התחשבות מיוחדת במספר הנמנים בקביעת השטחים של המחנות השונים. לעומת זאת, בארץ הסדר משתנה; הסדר המדברי לא התחשב בטריטוריה משום שהמדבר הוא אקסטריטוריאלי.

מכאן לשאלת הגורל. הגורל הוא גורם נוסף בבניית עקרונות ההתנחלות.

"אך בגורל יחלק את הארץ לשמות מטות אבתם ינחלו. על פי הגורל תחלק

נחלתו בין רב למעט" (כו, נה-נו).

די ברור שיש מתח מסוים בין שני העקרונות - ההנחיה על ידי גורל והקביעה של השטחים באמצעות יחסים של רב-מעט'. המילה הפותחת 'אד' הבאה למקד-למעט, כמו גם התוספת - 'על פי הגורל תחלק נחלתו בין רב למעט', באים לציין כי אין די בעיקרון של רב-מעט' לבדו. יש כאן עיקרון רציונלי המעמיד רב' מול 'מעט', שלפיו ניתן לכאורה לחלק את הארץ בצורה הגיונית, ובצדו הגורל מְכַנֵּה ממד נוסף. במובן מסוים זהו ממד מהותי של סדר - היענות לגורל, אין זה מצב של איש הישר בעיניו יעשה; אך במקור הוא משקף אי-סדר משום שבגורל ניתן להבין אקראיות - תוצאה בלתי צפויה הנובעת מכוחה של איזו קביעה סטטיסטית, ולא הגיון משפטי או מוסרי. עניין זה ראוי להבהרה, ברור שהבינוהו כגילוי של רצון ה', ובאופן כללי מי שמאמין בכוחות שמעליו, נוטה ליחס את הגורל להכונה מלמעלה; אך האל 'פועל' בו באמצעות חוקי הסטטיסטיקה, ולכן, יש לשער, בעולם המקראי אמצעי זה לא כל כך שכיח.¹² וכאן, מתבקש לעטות את הגורל, שבחיי היומיום מקרין איזו מקריות, במעטה העיקרון הברור והמובן של רב-מעט' המקרין צדק בסיסי. לדינו, משמעות המעורבות של הגורל פשוטה, מדובר בניסיון למוסס את תחושת ההגיון שבחלוקת השטח העולה מרב ומעט. אין זה רק תוספת של הממד האלוהי חסר הפשר, יש כאן יותר מכך. בחלוקה משפחתית של שטח והעברתו לדור הבא יכולים לפעול שיקולים של רב ומעט', אך בחלוקה לאומית הסדר הזה איננו תקף אלא באופן חלקי. ההנחה היא כמדומה, שהגיון וצדק של רב-מעט' עשויים לשרת את ההווה, אך החלוקה משקפת ממד של שליחות לאומית הפועלת במרחבי זמן אחרים לגמרי, והגורל הסתום מבליט זאת.

לאור זאת, נשאלת השאלה מהי מעורבותו של אלעזר בגורל. בפועל, יש לשער שהיה מעורב, אך כאן לא נכתב דבר בעניין זה. היעדר מעורבות כתובה-הצהרתית של הכהן, עשויה להתפרש כהכרזה על עניין מדיני צרוף שאיננו מקודש. אין טקס מיוחד לדבר. זה מזכיר את היעדר מעורבותו של אלעזר בסיפורי הכיבוש בספר יהושע (פרקים א-יג), אך שם דווקא החלוקה קשורה בו.¹³ מכל מקום, גם אם אין הכתוב מדירו במפורש מעסקי הגורל, ההימנעות מלהזכיר את הכוחן משווה למפקד נושא הגורל אופי לאומי צרוף.

12 דוגמה בולטת לשימוש בגורל הקשורה במישרין בנאמר כאן היא חלוקת הארץ בספר יהושע. בירמה' האישית, ניתן להצביע על גילוי עכן שמעל במעל בספר יהושע, ועל ההבחנה בין שאול ויהונתן והעם בספר שמואל. אלו מקרים מיוחדים מאוד שנצרכה הכרעה מהירה, ואין זה כלל ברור שיש בהם כדי לשמש 'בניין אבי' ליישומים נוספים של שיטת הגורל. הגורל אצל המן במגילת אסתר ראוי לדיון בפני עצמו.

13 בסיפורי הכיבוש בפרקים א-יב נזכר יהושע לבדו. זאת למרות שלכאורה בחלק מן המקרים 'הארון' מעורב בפועל (חציית הירדן, נפילת חומות יריחו). זה מעורר את שאלת יישום דין 'משוה מלחמה', ולא כאן המקום להאריך.

נעבור מהמקלקים למחולקת. 'ולאלה תחלק הארץ' - השימוש בסביל (תחלק) והעמדת הארץ כנושא תחבירי (ולא למשל - 'אלה יחלקו!') ממקד אלומת אור בארץ המתחלקת. מעבר לאיזה צד של הדגשה טכנית-אינסטרומנטלית הצפון בניסוח הזה, יש בו רמז דק לערכו, חשיבותו (ויש מי שיאמר קדושתו) של מושג הארץ המעמידה עצמה לחלוקה. הארץ שבגולותיה יובאו ב'פרשת מסעי' (יחידה יט), היא ולא אחרת!

פקודי הלוי

אחרי ההנחיות להתנחלות מובאים 'פקודי שבט לוי':

"ולאלה פקודי הלוי למשפחתם לגרשון משפחת הגרשני לקהת משפחת הקהתי למררי משפחת המררי" (כו,נז).

עקרונית, גם במפקד הראשון באים 'פקודי שבט לוי' בנפרד אחרי שנמנו והוצגו הנתונים המספריים של שאר השבטים. כאן השתרבב כמובן בין סיפור מפקד העם למפקד בני לוי הקטע העוסק בהנחיות להתנחלות, באופן שברור לחלוטין שנושא ההתנחלות מכוון לעם ולא לבני לוי. בהמשך זה נאמר במפורש:

"ויהיו פקדיהם שלשה ועשרים אלף כל זכר מבן חדש ומעלה כי לא תתפקדו בתוך בני ישראל כי לא נתן להם נחלה בתוך בני ישראל" (כו,סב).

אם כן, קביעה זו מצטרפת לקודמתה כדי ליצור תחושה של מפקד לאומי המתמקד בהתנחלות.

ההתייחסות למפקד בני לוי מזמנת הזדמנות לדון במשפחת משה, וכאן מובא תיאור מלא של המשפחה, שבמקומות רבים מסתפק הכתוב בהבאת תיאור חלקי שלה¹⁴:

"...וקהת הולד את עמרם. ושם אשת עמרם יוכבד בת לוי אשר ילדה אתה במצרים ותלד לעמרם את אהרן ואת משה ואת מרים אחתם. וינלד לאהרן את נדב ואת אביהוא את אלעזר ואת איתמר. וימת נדב ואביהוא בהקריבם אש זרה לפני ה'. ויהיו פקדיהם שלשה ועשרים אלף..." (כו,סא).

התייחסות לשושלת המשפחתית של קהת אפיינה גם את המפקד הראשון, וגם שם הגיעו הדברים לגורלם של בני אהרון. אולם שם התמונה חלקית, ואופן הפריסה של בני המשפחה מוצגים באופן הפוך:

"ולאה תולדת אהרן ומשה ביום דבר ה' את משה בהר סיני. ואלה שמות בני אהרן..וימת נדב ואביהוא לפני ה'..." (ג,א-ד).

14 מעניינת ההשוואה לשמות. הספר פותח בהצגת הוריו של משה כדמויות עלומות - רק ייחוסם ללוי פורט, ורק בהמשך פורט: "אלה ראשי בית אבתם...ולאה שמות בני לוי לתלדתם גרשון קהת ומררי. בני גרשון...ובני קהת עמרם ויצהר וחברון ועזיאל...ויקח עמרם את יוכבד דדתו לו לאשה ותלד לו את אהרן ואת משה..." (שמות ו,י-כ). עקרונית, זהו תיאור מלא, ובכל זאת, חלק מפרטי התיאור שבספרנו לא נמצאים בו. לא כאן המקום לבאר מדוע פתח הספר בהצגה כה חלקית של הורי הדמות הנכבדה בתולדות ישראל; כל שנציין הוא שזה עולה בקנה אחד עם המגמה להאפיל על שמות ייחודיים בתחילת הספר.

פירוט זה עשוי להוביל לכמה הרהורים בדבר המציאות שעומדת בפתח. ראשית, על רקע הפירוט החורג מזה של המפקד הראשון בולט ביתר שאת היעדרם הכולל של בני משה. הם לא נזכרים כלל. זה תואם את האווירה - אומנם שתומה במידה לא-מבוטלת - שמעורר מעשה שילוח האישה הכושית שהובא קודם (לעיל יחידה ז). אשר לעתיד, ברור למדיי שזה משתלב היטב בצורך העומד למנות מנהיג חדש ממשפחה אחרת לגמרי. ויש כאן הנגדה חשובה למצבו של אהרון - הכוהנים יפעלו תמיד בצורה שושלתית (השאלה אם פנחס או מישוהו אחר, נפתרה ברית עם פנחס, וברור שהיא ברית לדורות); אך ההנהגה הלאומית נקבעת על-פי אמות מידה אחרות לגמרי, והיות משה ואהרון אחים מנהיגים היא עניין חד-פעמי לחלוטין. נקודה שנייה קשורה לעבר. השושלת מתוארת בצורה המקפלת בחובה את זיכרונות העבר כבר ממצרים. אלו באים לידי ביטוי באופן המלא והחריג שתוארה יוכבד (ישם) אשת עמרם יוכבד בת לוי אשר ילדה אתה ללוי במצרים¹⁵), הרואה בה חוליית קישור לעבר הרחוק של הירידה למצרים. אזכור אהרון משה ומרים אחותם מרמז לעבר קרוב בהרבה הקשור בעובדה שמותם של מרים ואהרון הוזכר זה לא מכבר, ובכך יש רמז מטרים לעניין מות משה שיעלה מייד.

הקטע מסתיים:

"אלה פקודי משה ואלעזר הכהן אשר פקדו את בני ישראל בערבת מואב על ירדן ירחו. ובאלה לא היה איש מפקודי משה ואהרן הכהן אשר פקדו את בני ישראל במדבר סיני. כי אמר ה' להם מות ימתו במדבר ולא נותר מהם איש כי אם כלב בן יפנה ויהושע בן נון" (כו,סג-סה).

האווירה ההיסטורית שהובעה קודם באמצעות גילומה בהדגשת בני משפחת משה, עולה כאן בזיכרון הכרזת ה' בסוף סיפור ה'מרגלים'. זהו קטע מסכם שממנו נפתח הפתח לאירועים הקשורים במות משה. הכתוב מדגיש ילא נותר מהם איש כי אם כלב בן יפנה ויהושע בן נון - הם הובטחו להיכנס לארץ (למעשה במפורש רק כלב יד,כד). על גורלם של משה ואהרון עצמם לא דובר אז במפורש, וניתן היה להבין שרק מי שחטא לא ייכנס. אחר כך התברר שגם משה ואהרון חטאו, ובנסיבות הנידונות כאן, אזכור יהושע וכלב רומז כי גם משה עומד לסיים את חייו במדבר, והדבר, אכן, ייאמר מייד. זאת באשר לעבר, אך בציון הגיאוגרפי - 'על ירדן ירחו' טמון גם רמז לעתיד. אומנם יש גבול ברור לעיסוקו של ספר במדבר בעתיד הקרוב; הוא מתנזר מכל רמז ספציפי באשר לבאות, וענייני החצייה עצמה יידונו רק בספר יהושע. מכל מקום, כדי לצייין את מקומם של ישראל בהווה, אין צורך לתאר במפורט את המקום, די בציון 'ירדן ירחו'. ירחו מקופלת בביטוי החוזר על עצמו, והמבין יבין!

15 המדרש פיתח את הרמז הצפון ב'אשר ילדה אותה ללוי במצרים', כאילו הורתה הייתה כבר קודם לכן.

בנות צלפחד

פרשת בנות צלפחד מופיעה מספר פעמים בתורה. כאן היא מובאת בהקשר ישיר להנחיה להיערך לחלוקת הנחלה. נפתח בהצגתן:

"ותקרבנה בנות צלפחד בן חפר בן גלעד בן מכיר בן מנשה בן יוסף ואלה שמות בנתיו מחלה נעה וקגלה ומלכה ותרצה" (כז,א).

דוק, שלא כבמקומות אחרים, כאן הן מופיעות בייחוס מלא, משום שכאן החלוקה עומדת על הפרק;¹⁶ אך יש בדרך הצגת השמות משהו מיוחד - ואלה שמות בנותיו. הכתוב חוזר לצלפחד אחרי שפתח בבנות, באמצעות משפט הנראה כמעין משפט מוסגר, אך אין בו צורך ענייני. מובן שזה מדגיש טוב יותר את זיקתן לצלפחד, שהיא היא הבסיס לטיעון שיעלה. אולם, דווקא על רקע השיוך הבלתי מעורער העומד בבסיס הטענה, מצטיירת העצמאות שביוזמתן כעניין הראוי לציון. הן באות, מתקרבות: "ותעמדה לפני משה ולפני אלעזר הכהן ולפני הנשיאם וכל העדה פתח אהל מועד לאמר" (כז,ב).

בפסוק מתוארת ההיררכיה הלאומית לפי הסדר הידוע: 'משה, אלעזר, הנשיאים, העדה', והנה, מגיע גורם שאינו בעל מעמד מוכר במדרג הזה. טיעון פותח בהצגת רקע אודות האב:

"אבינו מת במדבר והוא לא היה בתוך העדה הנועדים על ה' בעדת קרח כי בחטאו מת ובנים לא היו לו" (כז,ג).

הנאום שנשא בניו למופת. יש בהצגת האב בדרך זו משום מניעת לזות שפתיים באשר למעשיו ואישיותו, ומדרכו של עולם, זו יכולה להפריע בדרכים שונות (לו יצויר שהיה נספח לדתן ואבירם המערערים על הכניסה לארץ, מן הסתם היה קשה לבנותיו לעסוק בענייני נחלה); ורק אחר כך באה הפנייה:

"למה יגרע שם אבינו מתוך משפחתו כי אין לו בן תנה לנו ארצה בתוך אחי אבינו" (כז,ד).

ההיררכיה נוכחת, אך משה פועל כך: "ויקרב משה את משפטן לפני ה'" (כז,ה), ויש כאן מעין המשכיות, זרימה - 'ותקרבנה...ויקרב'. עתה נוצרת ציפייה לדבר ה'; ודומה כי יחד עם סיפור 'פסח שני' מהווה מקרה זה דוגמה מופתית לאופן שבו מובאות מצוות לעולם בספר במדבר. תגובת ה' איננה רק עניינית-הלכתית עקרונית, היא מתייחסת למקרה הפרטי גם באמצעות בעלות הדין גופן:

"ויאמר ה' אל משה לאמר כן בנות צלפחד דברת נתן נתן להם ארצה נחלה בתוך אחי אביהם והעברת את נחלת אביהן להן" (כז,ז-ז),

16 במקומות אחרים: "ותהיינה מחלה תרצה וקגלה ומלכה ונעה בנות צלפחד לבני דדיהן לנשים. ממשפחת בני מנשה בן יוסף היו לנשים..." (לו,יא-יב). כאן חסרים חפר, גלעד ומכיר! ייחוס מלא שלהן, אם כי מוצג בצורה שונה, מוסק ברשימת המשפחות של מנשה במפקד השני (כו,כט-לד), אולם, שם הדברים נובעים מהאופן הבסיסי של הצגת התנאים.

ורק אחר כך מובא הדין ברמתו העקרונית לידיעת בני ישראל, כפי שנראה להלן; והרי ניתן היה לכאורה לנסח את הדברים בצורה שונה - להציג פתרון עקרוני בתחילה. לשם השוואה נציג את המתרחש כאן מול פרשת פסח שני:

"ויקרב לפני משה ולפני אהרן ביום ההוא. ויאמרו האנשים ההמה אליו...למה נגרע לבלתי הקריב את קרבן ה' במעדו בתוך בני ישראל. ויאמר אלהים משה עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם. וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל לאמר איש איש כי יהיה טמא לנפש..." (טו-י).

הלשון דומה, גם כאן פתיחה בויקרב לפני, והניסוח מעמיד את העיקר בשאלה - למה נגרע? למעשה, יש דמיון גם בתוכן, שכן מדובר במיעוט שאינו יכול ליטול חלק בקיום מצווה לאומית שהכלל שותף לה, הבא להקשות מדוע אינו נמנה עם הציבור המקיים. על רקע הדמיון בולט היטב ההבדל. ה' משיב כי מי שאינו מקריב בגלל סיבות של טומאה ומרחק יכול להקריב בפסח שני, אך תשובתו מופנית במישרין לכלל ישראל, וממנה יירמזו גם בעלי הדבר האמורים להסיק את הדין במקרה הפרטי שלהם. ואילו כאן, ה' עונה במישרין לבנות צלפחד, אם כי - בצפוי - באמצעות פנייה אל משה. כבר קודם חשנו כי מדובר בעצם במשפט. צד אחד ברור - בנות צלפחד. אומנם, לא צוין מי ניצב בצד השני, אך ברי כי המצב המשפטי כאן שונה מהותית ממה שנראה כתקדים - סיפור פסח שני. שלא כבמקרה פסח, אם נחלה עומדת על הפרק, השטח שניתן לאחד נלקח מאחר, ולהפך (ה'ארץ' שיתחלק' היא גודל נתון), כך שזו סיטואציה משפטית מובהקת. אם כן, ה' מופיע כאן כשופט, ורק אחר כך כנותן דינים ומשפטים. אפשר שזה מתבטא בלשון "ויאמר ה'" ולא "וידבר" כבפסח שני. רוצה לומר, כאן יש איזושהי מסגרת דיאלוגית האופיינית לדין ודברים המשפטי, בעוד ש"וידבר" מציג הוראה חד-משמעית.

כל זה שופך אור על תעוזתן ומסתבר שהקושי שבפניו ניצבו הנשים היה גדול ועצום, ובה בעת, מצביע על קוצר ידה של ההיררכיה הלאומית הנוכחת לפתור את הבעיה. לענייננו חשוב מאוד ההמשך:

"ויאל בני ישראל תדבר לאמר איש כי ימות ובן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו" (כז,ח).

זה עונה לבעיה שהועלתה על-ידי בנות צלפחד, אך יש לכך המשך:

"ואם אין לו בת ונתתם את נחלתו לאחיו. ואם אין לו אחים ונתתם את נחלתו לאחי אביו. ואם אין אחים לאביו ונתתם את נחלתו לשארו הקרב אליו ממשפחתו וירש אתה והיתה לבני ישראל לחקת משפט כאשר צוה ה' את משה" (כז,ט-יא).

מצויר כאן סידור מלא של כללי הירושה. מבחינה זו לפנינו הפגנת סדר מופתית, אך היא באה לעולם בנסיבות של הישענות על יוזמה פרטית מהסוג שיכול היה להיות גם שונה בנסיבות ובתוצאה. בנסיבות שכאלה אי-אפשר להימנע מהשאלה התמימה - מה היה קורה אילו? מה היה קורה אלמלי בנות צלפחד היו באות ותובעות את דינן. מה היה קורה אילו הייתה מתעוררת שאלה אחרת בסבך המשפטי שעשויה להביא

ההתנחלות? ולכן, טענתנו היא שיש כאן יסוד של אי-סדר המכיל צד של אקראיות, הפועל במרחב של הסדר. רוצה לומר, ההתניה של שאלה מהותית באירוע שיש בו מן האקראיות מוביל להבניית ממד של אי-סדר במערכת!

לסיים, מתבקשת הערה ביחס לנשיותן הכרוכה בהשוואה לבנות מדיין. ההשוואה שמן הסתם אינה נוחה לעיכול, מתבססת על נוכחותן של נשים פעילות ויוזמות. זהו יסוד סגנוני-תוכני שמושך להשוואה, וניתן בהבניית ממד של סמליות למצב בכללותו, לראות את הסיטואציה בכללותה במונחים של תיקון - יוזמת בנות צלופחד מתקנת את מה שקלקלו בנות מואב.

ההכרזה על מות משה

הקטע פותח בהנחיה:

"ויאמר ה' אל משה עלה אל הר העברים הזה וראה את הארץ אשר נתתי לבני ישראל. וראיתה אתה ונאספת אל עמך גם אתה כאשר נאסף אהרן אחיך" (כז,יב-יג).

היסודות של עלייה וראייה בקשר לתפיסת הארץ ידועים כבר מאברהם:

"...שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפנה ונגבה וקדמה וימה. כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך..." (בראשית יג,טו).

בשני המקרים הארץ ניתנת לבני ישראל. אצל אברהם אין צורך בעלייה משום שמלכתחילה הוא עומד במקום גבוה - 'וראה מן המקום אשר אתה שם'. לעומת זאת, במקרה של אברהם אין די בראייה, כאן יש גם הליכה: "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה" (בראשית יג,יז). ההשוואה מחדדת את היעדר ההליכה אצל משה. ברור שבמקרה הזה עליו להסתפק בראייה בלבד. הליכה עשויה להיתפס כפעולה של קניין - מימוש ריבונות. אדם הולך, עושה בשטח כבתוך שלו, וזה הבסיס לסמליות הקניין. כזכור, בספר שלנו לא הותר לעם ישראל ללכת במקומות מסוימים, על-ידי בעליהם (אדום, ארץ האמורי). משה לא יכול לגלות סוג כזה של הפגנת ריבונות. להסתכל, בעצם, כל אחד יכול. אם כן, השוואה לאברהם המדגישה את היעדר ההליכה מחדדת את העובדה הידועה, שנאסר עליו לעבור את הירדן, ומעניקה לה בכך משמעות נוספת - סמלית - הארץ שבה אין הוא הולך, איננה שלו. על כך יש להוסיף, כי משה כלוי, גם לא יכול לנחול בארץ. במדבר נתבצר לו מקום מיוחד בסמוך למשכן (יחידה א), וכאן לא נותר לו אלא מקום לראייה.

על רקע היעדר ממשות משפטית בה, אפשר לפרש ראייה במובן של הכנה לברכה, ראייה שנועדה כדי לברך.¹⁷ כלומר, הראייה איננה סתמית ואיננה סוף פסוק, היא מולידה התייחסות ופעולה מילולית. וזאת, בניגוד למי שראה כדי לקלל. כזכור, בסיפור בלעם רווחת מאוד הראייה, וניתן לשער כי הכוונה אצל יודעי תורת הקללות הייתה

17 מוטיב זה בולט כמדומה בספר דברים שם עולה עניין הראייה, שנתפרש: "הראיתך בעיניך למען תברכה" (ספורנו, דברים לד,ד).

שיראה ממש, ולא יקלל מן המרחק. הוא הדין לגבי ברכה; אנו מבינים כי כדי לברך צריך להכיר את מושא הברכה, ולכן חייבים לראות בטרם ברכה. במובן מסוים מובלע כאן מעין מבחן לא-פשוט למשה. הוא עומד בפני אתגר הראייה, עליו לראות מבלי לכעוס על המניעה ללכת בה; להתעלם מהאכזבה האישית על שנבצר ממנו להיכנס,¹⁸ להתרכז במראה הארץ כדי לברך.

בהקשר זה, מעניינת ההשוואה לאהרון. מותו קשור בהר - הר ההר, אך אצל אהרון מודגשת עלייה בלבד, למרות שעקרונית נמצא ההר לא הרחק מגבול כנען: **"...והעל אתם הר הר...ויעל משה כאשר צוה ה'...וימת שם אהרן בראש ההר. וירד משה ואלעזר מן ההר..."** (כ,כה-כח).

אם כן, בפרשה זו אין ציון ראייה! מה שמדגיח את הראייה המיוחדת למשה הוא הפסוק: **"ונאספת אל עמידך גם אתה כאשר נאסף אהרן אחיך - נאסף כמו אהרון, אך לא בכל הקשור לראייה. זו איננה קיימת אצל אהרון. אפשר, יש בכך צד טכני. רוצה לומר, למרות שהר ההר איננו רחוק מגבולות הארץ, אין משם אפשרות לראייה משמעותית שלה,¹⁹ ואולי - וזה הסבר עקרוני - עניין הראייה איננו מסור לכהן. הכהנים מברכים בפיהם, ולא בראייתם, הם מברכים שה' יראה לאדם פניו - 'אר ה' פניו אליך'. למשה המנהיג הלאומי נועד התפקיד לברך את הארץ, ברכה שאיננה ברכת הנוף הגיאוגרפי לכשעצמו, אלא קשורה בברכת התהליך המוביל להיאחזות בה. ממשיכו של משה - יהושע, יעשה זאת בדרך אחרת, הוא יהיה זה שידרוך בארץ וילך בה; לו נועד התפקיד של המנהיג שהיום היינו מכנים חילוני-לאומי, תפקידו הוא לכבוש. אצל משה מתקיים מעין תחליף לכך, מה שניתן באותה עת זה לראות; ומבלי שהדברים ייאמרו במפורש, זה מחייב נקיטת עמדה ביחס למושא הראייה והברכה.**

מהו 'הר עברים'? בפשטות אולי בעל שני עברים - נשקף אל המקום שממנו בא ולמקום שהעם הולך. זה מתחזק מההשוואה לתצפית בספר דברים, שם הוצגו ארבעה כיוונים (דברים ג,כז; לד,ג); אם כי הכיוון האחרון שהוזכר שם הוא 'מזרח', הוא הכיוון שממנו בא.²⁰ הכינוי 'הר העברים' צופן משחקי לשון רבי-משמעות - מזכיר 'עברים', ומזכיר משחק לשון אפשרי עם 'עבר', וכן 'עברה' - כעס.²¹ הכעס קשור בתיאור 'המריבה' בהמשך:

18 דומה שאכזבה זו באה לידי ביטוי מפורש בפרשת 'אתחנן' 'ויתעבר ה' בי למענכם ולא שמע אלי...' (דברים ג,כו).

19 שאלת מיקומו של הר ההר אינה פשוטה. גיאוגרפית, השאלה היא עד כמה קרוב הוא לאדום, ובאיזה צד של הערבה הוא נמצא; כך או כך, אין מן האזור המשוער שלו תצפית ממשית על הארץ, ולכל היותר על דרומה של הארץ, אם בכלל.

20 בהקשר זה מעניינים דברי הנצי"ב ב'העמק דברי' 'יש בו שני עברים. עבר מזרח היה שייך למואב, ומעבר הערבי היה שייך לנחלת בני גד, וכאשר מבאר עוד 'אשר בארץ מואב', צד המזרחי שבו שייך עדיין לארץ מואב, אשר על פני יריחו הוא צד המערבי ושייך לישראל. והזכיר ה' כל זה משום שנחלק שני צדדי ההר לעניין עליית משה למות, כאשר מבאר: 'וראה את ארץ כנען וגו' שם בצד שעל פני יריחו תעמוד ותראה. ימות בהר אשר אתה עולה שמה' דווקא באותו הר אבל לא באותו מקום וצד שתראה משם, אלא באותו הר מצד השני של ארץ מואב'.

21 בספר דברים ב'ואתחנן' עולים משחקי לשון: **"אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן ההר הטוב הזה והלבנן. ויתעבר ה' בי למענכם...כי לא תעבר את הירדן הזה...כי הוא יעבר לפני העם הזה..."** (דברים ג,כה-כח).

"כאשר מריתם פי במדבר צן במריבת העדה להקדישני במים לעיניהם הם מי מריבת קדש מדבר צן" (כז,ד).

הדגשת קדש כאן עולה כמובן בקנה אחד עם משחק הלשון 'קדש-להקדישני' שזכר לעיל, אך יש כאן גם הדגשה גיאוגרפית פשוטה - המקום על גבול ארץ כנען שהיה מקום חטאם של המרגלים וממנו נגזר שלא יכנסו לארץ, הוא גם מקום חטאם של משה, ואהרון וממנו נגזר שלא יכנסו. נוצר כאן חיבור - קישור באמצעות שם מקום - בין המנהיגים לבין דורם. כלומר, משתקף כאן 'סדר דורי'.

שאלת מיקומה של פרשה זו בספר עולה עתה על הפרק. יש כאן רצף עניינים, ומתבקש לשאול מה הקשר ביניהם. הקשר לפרשות הקודמות עשוי לעלות לכמה פנים. ראשית, מבחינת המקום הכללי בסדר הדברים ההיסטורי, אנו נמצאים כאן אחרי מלחמות עבר הירדן המזרחי שבהן חדר משה במהלך המלחמה לחלקה הצפוני מזרחי של ארץ כנען (אזור החורן והגולן), ולכן יש מקום לבסס מחדש את האיסור שאולי הותר - אומנם לא במפורש - במעין הוראת שעה, אך לא הותר כליל.²² הזיקה לפרשת בנות צלופחד, עוברת גם היא דרך הציור של ענייני התנחלות. שם דובר על העברת הנחלה לכל מיני גורמים משפחתיים באופן שכל אחד ינחל. כל מי שנכלל בדור העומד להיכנס, ינחל בתוקף ההלכה הזו. על רקע העיסוק המרובה בשאלה מי ינחל ואווירת התנחלות לכול האופפת את הקטע הזה, בולט מעמדו של משה כמי שאינו נוחל. לא נוחל ולא נכנס. משחק הלשון **'והעברתם את נחלתו מתקשר להר עברים**. ברור שבעסקנו בזיקה לפרשה הבאה עולה כאן השאלה - מי ינהיג עתה את העם, ובכך עוסקת הפרשה הבאה.

הבקשה למנות מנהיג

היוזמה כאן היא של משה:

"וידבר משה אל ה' לאמר. יפקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה. אשר יצא לפנייהם ואשר יבא לפנייהם ואשר יוציאם ואשר יביאם ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רעה" (כז,טו-יז).

יש כאן ללא ספק היענות לאתגר מות המנהיג שמזמנת הפרשה הקודמת, וסמיכות הפרשיות מחדדת מאוד את המצב בכללותו, כמעין מבחן למשה - איך יגיב על ההצהרה המפורשת בדבר 'היאספותו אל עמיו'. ראוי להדגיש, פניות ישירות של משה אל ה' אינן כה שכיחות בספרנו, ויש מהן שעולות מתוך בעיה בלתי צפויה שמתעוררת. כאן, לכאורה, קיים מצב כזה, אם כי משה יוצר אותו. לכאורה, אין כאן בעיה מיוחדת,

22 בדרך זו הלך רש"י בעקבות המדרש: **"...למה נסמכה לכאן? כיון שנכנס משה לנחלת בני גד ובני ראובן שמח ואמר כמדומה שהותר לי נדרי...".** וראה פירושו לדברים ג, כג, המסביר את ההצדקה ל'ואתחנן'. ובהקשר זה, יש כמובן להדגיש, לא את גד וראובן שאינם נכללים בארץ כנען המקורית, אלא את המאבק בעוג מלך הבשן שביסס את החלת הריבונות הישראלית בגולן ובבשן הנכללים בגבולות ארץ כנען.

משום שניתן לחכות לפתרון, ומי שאסר על משה להיכנס לארץ, גם יורה מה יהיה בהמשך. הנה שאסר יהיה הפה שיתיר את הסבך, ויסביר מה הלאה. על רקע זה בולטת בקשתו של משה, לאו דווקא כהמשך למצבים בספר המצריכים שאלה של 'מעלה', אלא כמצב שיש בו משום מבחן למשה כיצד יגיב.

במובן מסוים, לשון 'יפקוד' ממשכה את המפקד. 'יפקוד' - כאן **ימנה** מלשון מינוי, ובמפקד - **ימנה** מלשון ספירה.²³ ברקע עומד 'סדרי' מסוים של ארגון הקשור בבידול הפרט והעמדתו לתפקיד מסוים - בין שמדובר על היותו פרט בתוך מבנה מקודש, ובין שמדובר בהעמדתו כמנהיג. רוח המפקד מובילה אפוא גם את המתרחש בפרשה זו העוסקת במינוי.

אשר למות משה, למעשה, אם היה תופס כלשונה את ההוראה 'עלה אל הר העברים הזה...ונאספת אל עמיך גם אתה כאשר נאסף אהרן אחיך', משה היה צריך לעלות מייד אל ההר. וכידוע, ההתפתחות הממששת ובאה שונה ממה שקרה אצל אהרן. כזכור, התיאור שם מדגיש מיידיות בביצוע, ביצוע 'כאן ועכשיו'. ובכן, לא היה זה עדיין 'סוף פסוק', ומכאן ועד סוף הספר עוד נכוננו למשה עלילות. עובדת המוות עומדת ברקע, אך בהשוואה המתבקשת למות אהרן, מתגלה הבדל בין מנהיג לאומי- 'חילוני'²⁴ לבין כהן. האחריות המנהיגותית המוטלת על כתפי המנהיג הלאומי מחייבת פעילות נוספת, בראש ובראשונה, עיצוב המשך המנהיגות. בהקשר זה ראוי לומר כי בניגוד למינוי השושלתי של הכהונה המשקף את מה שראוי לכנות 'סדר הקדושה' - היררכיה ברורה שבה כל אחד יודע את מקומו, כולל הדור הבא, אין זה כך לגבי המנהיגות המכונה כאן 'חילונית'. כאן יש מקום לפעולת גורמים אחרים לגמרי; זה כולל אי-בהירות מסוימת לגבי המשך, שאולי אפילו מערערת במידת מה את היציבות. הנה, יהושע מוכר היטב בשלב זה של הספר, ויש סימנים רבים מאוד כי הוא היורש. אך משה פונה לה' - 'יפקוד נא', בבקשה שלכאורה יכולה להיענות באין ספור תשובות ולהביא לדילוג על יהושע. הבנה זו חשובה לגבי מה שאנחנו חוזרים ומכניסים מנהיגות 'חילונית' שאסור לקבוע אותה בסדרים דומים לסדרי הקדושה, משום שאחרת השליט - בדרך כלל מדובר במלך - יהיה קדוש! במונחים של חיבורנו, ניתן לקבל ערעור מסוים של סדרי שלטון כדי לקבל שלטון לא-קדוש.

בניסיון לאפיין דפוסי מנהיגות, חשוב לציין כי במבט מקראי, יהושע עצמו מציג מאפיינים רבים של 'שופט', ויסודות כאלו אינם נעדרים גם ממנהיגותו של משה. לא כאן המקום להציע הגדרה ברורה לתפקיד השופט, אך דומה כי לא נטעה רבות אם נאפיינו בהיעדר מנגנון הורשה שושלתי, ואולי בהיעדר מנגנון הורשה בכלל, וכן בצמצום ואף היעדר ממסד מוגדר שבתוכו הוא פועל, ועל רקע זה נשען כוחו על מעורבות

23 הקשר הלשוני קיים גם בתרגומים בארמית. אונקלוס: 'זהו פקודיהם' - 'זהו מניניהו'. 'אשר פקדו' - 'די מנוי', 'יפקוד ה' - 'ימנה ה'.

24 התלבטנו בבחירת המילה 'חילונית' והשימוש בה. ברור שהכוונה לנצל את המשמעות המודרנית - חילונית ולא רק לאומי.

ישירה של ה'. קשה שלא לזהות מאפיינים שכאלו בהנהגת משה ויהושע גם יחד. במבט אל המקרא בכללותו, תקופת השופטים קדמה אצלנו לתקופת המלכים, וכזכור העלינו לעיל (במקומות רבים. ראו: יחידות יב, יג) את השאלה מדוע נזכרים מלכים נכרים כה רבים בספר במדבר (מלך אדום, מואב, ערד, מלכי האמורי, מדין). על רקע החינוך המתמיד עם מלכים אלו מתחזקת התחושה בדבר ההבדל בין סדרי השלטון בעם ישראל לאלה של שכניו. מה שעולה הוא כי בעולם הדתי המיוצג בספרנו, השלטון היחילוני איננו פועל לפי נהלים קבועים, אלא תלוי במישרין ברצון ה'.

הדיון ב'יפקוד' הובילנו לבירור עקרוני של שאלת המנהיגות בספר. נחזור לברר ביטויים נוספים בבקשת משה הקשורים בכך. הכינוי שיוחד לה' - 'אלוהי הרוחות' לכל **בשר** איננו שגרת. בהזכירו 'רוח' ו'בשר' הוא רומז לצורך להנגיד רוח ובשר. מוטיב זה מופיע במקרא,²⁵ והמשמעות הפשוטה היא הדגשת 'בשר' שבאדם מול רוח האל. אשר לספרנו, המוטיב מופיע בצורה מורכבת בסיפור המתאווים לבשר (יחידה ו):

"...ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם...ונתן ה' לכם **בשר** ואכלתם...ואצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים האיש הזקנים ויהי כנוח עליהם הרוח ויתנבאו...מי יתן כל ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם...רוח נסע מאת ה' ויגו שלום מן הים...ה**בשר** עודנו בין שניהם טרם יכרת ואף ה' חרה בעם..." (יא, יז-לג).

בניתוח הדברים לעיל (יחידה ו), הצבענו על שני יסודות פרשניים. ראשית, יש מקום להציג את סיפור המתאווים כמתנהל באופן עצמאי, אך בה בעת, מקיים זיקה רעיונית לסיפור התנבאות הזקנים; זיקה הקשורה במשה. שנית, מילת 'רוח' מקשרת בין ההתנבאות ('רוח' מופשטת) לבין פעולת ה' בהבאת בשר (רוח אקלימית), ובמובן זה טווה קשר בין שני הסיפורים. כאן נצביע על פיתוח מסוים של אופן הפרשנות הזה. רוח ה' אכן מקשרת בין הבשר המובא לעם - הציבור המונהג וה'מתלונן', לרוח הנבואה המסייעת להנהיג ('לשאת במשא העם'). ובמעבר לפרשתנו, הרוח שאפפה את הזקנים אז, היא הרוח שתעטוף את המנהיג הבא, ותורהו את הדרך הראויה להנהגת 'צאן' מרעיתו שהמאפיין אותם הוא ה'בשר'. אם בפרשת המתאווים אמר משה: "ה**צאן** ובקר ישחט להם" (יא, כב), 'להם' - לעדת ישראל; כאן - 'ולא תהיה עדת ה' **כצאן** אשר אין להם רועה!' העם המתאווה לבשר המרוכז בצאן, צריך עתה להיות שונה מהצאן. הצאן איננו רק מקשר מילולי בין שני העניינים, הוא מכיל יסוד סמלי מהותי באפיון העם והצורך בהנהגתו. ואף ש'צאן' מייצג במקרא מהות ידועה שייסודותיה הסמליים מוכרים היטב, ברור כי כאן במדבר, במחוזות הנדודים והמרעה, המשמעות הנודעת לו

25 הצמד 'רוח-בשר': "לא ידון רוחי באדם לעלם בשגם הוא בשר..." (בראשית ו, ג), ומעניין ששם ממשך הכתוב בהדגשת מאה ועשרים שנה שיה גילו של משה. בספר בראשית בסיפור פרק ב - יצירת האדם, זה מושכל ראשון והנחת יסוד. האדמה הומר המוצא לבשר, שלא נזכר במפורש אך נכחותו ברורה, והרוח היא הרוח שנפח ה' באפיו.

ישירה לאין ערוך. 'ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה' לקוח מן הסתם מהווי החיים במדבר, ואולי משקף את ניסיונו האישי של משה כרועה צאן. צאן ללא רועה הרי הוא האנרכיה המוחלטת; וזה נתפס כחשש גדול מאוד לגבי עם הנמצא במדבר ומכיר את הווי הצאן.

ברור שהפנייה הזו של משה לאלוהי הרוחות לכל בשרי בנויה במתכונת המכוונת לתשובת ה' הכוללת 'איש אשר רוח בו', שתידון להלן, ובמובן הספרותי הטהור ניתן לראות בה רמז מטריס. אולם, לדעתנו, לבד מן הקישור להמשך, יש בהצגת ה'רוח' בדברי משה גם אפקט המחדד את חוסר האונים שלו באשר לבחירה; מעין הודאה כי הוא איננו יודע 'לקרוא' את 'רוח האדם' ולהחליט מי ראוי להנהגה. ואין זה מיותר לחזור ולהדגיש, כי כל זה מנוגד מאוד לכהונה שבה היורש נקבע בצורה משפחתית.

יהושע מוצג וממונה

אם נבוא לברר את תגובת ה', הנקודה הראשונה הראויה לדיון היא סגנונה: "ויאמר ה' אל משה קח לך את יהושע בן נון... (כז, יז). 'קח לך' מבליט ללא ספק את משקלו האישי של משה בכל מה שיעשה, ומכאן הולכת ומשתלשלת הצגתו של המנהיג ואופן מינויו. הפנייה של ה' אל משה נעשית בלשון 'ויאמר', בעוד שמשה פנה ב'יודבר'. אם כן, זוהי תשובה, קטע מדו-שיח שבו ה' מגיב. בעניין זה עצמו אין משום חידוש מיוחד, אך זה מחדד את הנאמר לעיל בדבר יוזמתו של משה.

מהם מאפייני המנהיג ותכונותיו לפי תשובת ה'?

"קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו וסמכת את ידך עליו. והעמדת אתו לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה וצוית אתו לעיניהם. ונתתה מהודך עליו למען ישמעו כל עדת בני ישראל. לפני אלעזר הכהן יעמד ושאל לו במשפט האורים לפני ה' על פיו יצאו ועל פיו יבאו וכל בני ישראל אתו וכל העדה" (כז, יח-כא).

בצורתו הכתובה כאן - 'איש אשר רוח בו' הוא ביטוי יחידאי, אך בהכילו 'רוח', ברור שהוא אומר משהו על 'רוח ה' השורה על המנהיג. 'רוח ה' הפועלת כך מהווה יסוד חשוב במנהיגות השופטים, והשפעתה ניכרת גם אצל המלכים הראשונים. כמו כן, נגלה את מציאותה בנביאים; כלומר, זהו יסוד של הפעלה על ידי ה', שיש בו ממד של ספונטניות, מצב מיוחד לדבר, בנוח הרוח הפעולה מתחילה. דומה גם כי במקרא ברור שיש בו במצב הזה חשש לפעולה שלילית של רוח מזיקה, 'רוח ה' הפועלת לרעה. הדוגמה הבולטת היא מקרה 'שאוּל', ובאופן הזה, דומה כי לא נטעה קשות אם נתרגמה גם לקנאות,²⁶ ויש דוגמאות אחרות.²⁷ הנקודה המעניינת בניסוח 'אשר רוח בו' היא

26 אף כי לא לכולן אני מסכים כפי שעולה מהעיון למעלה, יש חשיבות רבה להערותיו בנידון של פיש. ראו: אייה פיש, בסתרי עליון - פרדוקס וסתירה במקורות היהדות, בר אילן תשס"א, עמ' 105-115. במיוחד חשובה הבחנתו בין המושג השאוב מן היוונית - 'כאריזמה' לבין מצב 'רוח ה' שבו שרוי האדם.

27 דוגמה מעניינת קשורה לרוח אצל אליהו: "...ורוח ה' ישאך על אשר לא אדע..." (מלכים-א יח, יב); "והשמים התקדרו עבים ורוח ויהי גשם גדול..." (מלכים-א יח, מה); "...והנה ה' עבר ורוח גדולה וחזק..." (מלכים-א יט, יא); "ויהי בהעלות ה' את אליהו בסערה השמים..." (מלכים-ב ב, א). הביטוי האקלימי של הרוח ברור, אך יש גם רוח ה' או מעם ה'.

הכנסת ממד של קביעות - הרוח נמצאת בו, מקננת בו, ולא רק 'לובשת אותו', וזה שונה מאוד משופטים כשמשון.²⁸ דומה כי זהו בדיוק הדגם לפעילותו של יהושע העולה מספרו; זיקתו לה' פשוטה וישירה ונושאת מעין אופי מתמיד.²⁹ אולם, זוהי נקודה מהותית ברקימת מארג השלטון במקרא, גם אם הרוח הזו איננה דמונית ואיננה גורמת נזק ויש בה צד של תמידיות, עדיין צריך גורמי בקרה חיצוניים! אלה נמנים כאן ביד נדיבה.

מהם מנגנונים אלו? אחרי שהוצג עניין הרוח נאמר 'וסמכת את ידך עליו'. כלומר, נרמז כאן הצורך בטקס העברת הסמכויות בצורה מסודרת, וגורם 'סדר' נוסף הוא יוהעמדת אותו לפני אלעזר הכהן. אחר כך באה התוספת של 'השאלה במשפט האורים'. הסמיכה מייצגת סדר - ארגון לאורך ציר הזמן, סדר דיאכרוני, הדור הקודם מעביר את מה שהצטבר בדורות הקודמים, וזה מתבטא בסמכות; הן הסמכות המועברת איננה רק הכרזה טכנית, היא משקפת הצטרבות של נורמות ניסיון וערכים. לעומת זאת, כאן ניכר 'סדר אופקי', סינכרוני; גורם נוסף המייצג במישרין את ה', שותף לשלטון. אין זה רק 'עבודת צוות'! יש כאן נוכחות נפרדת של ה' שאינה מסורה כלל לאותה 'רוח' שדובר בה לעיל, נוכחות העומדת בפני עצמה.

הנה כי כן, אין לנו אלא להסיק כי בצד ההשראה האלוהית החיונית להנהגה ('איש אשר רוח בו') נדרשת פעולה אנושית משמעותית - בין על-ידי פעולה של הענקה הכרוכה בויתור מן האישי ('ונתת מהודך עליו'³⁰), ובין פעולות טקסיות וחברתיות. אפשר לנסח את הנאמר במונחים של 'סדר'. ה'רוח' משקפת סדר אחר, שונה, אלוהי, שיכול בנסיבות ידועות להפוך לאי-סדר, לרוח רעה. הסמיכה והנוכחות הכוהנית מבנות סדר של מוסדות וטקסים. אלו משמשים כמנגנוני בקרה על העמידה הישירה לנוכח האל והיניקה ממנו. ובצד אלו עומד ה'סדר' הפסיכולוגי, הרצון של המנהיג הקודם להתגבר על מעצורים שקיימים לא-אחת אצל אנשי שם ולהעניק מהודו לממשיכו.³¹ ראוי להוסיף בהקשר זה מילה על משמעות אזכורו של אלעזר. אלעזר משקף בספרנו שני עניינים שונים. מצד אחד, הוא אינו בכור, משום ש'נדב ואביהוא' נולדו לפניו, ולכן כפי שצוין בתחילת הספר, הוא בא במקומם, ומבחינת המגמות המשתקפות בחיבורנו, הוא מייצג פריעה של סדר הבכורה. אולם, שיבוש הסדר הזה איננו מוחלט, יש כאן סדר אחר, המשתמע מהכשרתו לתפקידו; הוא בא לאחר נדב ואביהו בסדר

28 הביטויים לגביו: "ותחל רוח ה' לפעמו..." (שופטים יג, כה); "ותצלח עליו רוח ה'" (שופטים יד, ג); יד, יט; טו, יד).

29 ה' מתגלה אליו לפני או במהלך כל אירוע. במקום אחד פעל בלעדיו - קרב העי הראשון, ונכשל. המדרש שאינו רחוק כמדומה מפשוטו של מקרא ראה בהוד זה פרי האירועים של סוף ספר שמות: "זה קירון פנים" (רש"י). וקשה עד מאוד למנהיג להעניק לזולת ממאור פניו!

31 המדרש הביע זאת באמצעות קנאה של משה ביהושע: "א"ל יהושע כשהיה הדבור נגלה עליך יודע הייתי מה מדבר עמך. אותה שעה צעק משה ואמר מאה מיתות ולא קנאה אחת..." (דברים רבה, פרשה ט).

זהו אירוע מנהיגותי; תחילת הדרך להנהגה המאופיינת בשתי נקודות. יהושע נבחר על ידי משה - שיקול הדעת הוא אנושי! - לצורך מלחמה; ומבחינת האופן החברתי שבו הוצג, הוא מופיע מ'הבלתי נודע', שכן, לדידו של הכתוב הוא חסר יחוס. במקביל מתוארת כמדומה גם אלטרנטיבה מנהיגותית. זאת בהנחה שבין את התיאור הבא במונחים סמליים.

"ויעש יהושע כאשר אמר לו משה להלחם בעמלק ומשה אהרן וחור עלו ראש הגבעה..." (שמות יז, 9).

לדעתנו, יש כאן שני מרכזי כובד. יש מי שמסייע למשה האיש, לגופו, לעמוד באתגר של הנפת ידיו. ויש מי שמממש את הנגזר מכך בשדה הקרב. הסמליות המובילה כאן היא של 'קרבה-ריחוק', או כפי שנציין בטבלה התמציתית בהמשך - 'פנים-חוץ'. יש מי שצמוד למנהיג ויש מי שפועל בכוחו, אך במרחק. באימוץ מושג ה'יחניכה' שבחרנו לכותרת סעיף זה - ניתן להצביע על חניכה תוך היצמדות פיסית למנהיג המאפשרת חיכוך שלו, ובאופן שונה, ניתן לפעול בהשראתו במרחק. התוצאה: "ויחלש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב" (שמות יז, 9). התוצאה המושגת, נובעת מקרבתם ופעולתם של שני המוקדים - הפנים והחוץ. אולם, התחושה העולה מהסיפור כי הנפת הידיים קובעת,³⁶ מבחינה זו אם נשער כאן מתח מטרים בשאלת מי הוא הראוי לרשת את משה, מתברר כי כף המאזניים המנהיגותיים נוטה לאהרון ולחור, אולם, ה' המשתמש בחובת ה'זיכרון' כמאפיין מנהיגותי, מפנה את הזרקור ליהושע ההופך מעתה כימרכז זיכרון, למצער בענייני עמלק: "...כתב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע..." (שמות יז, 9). מאחר והנחלת הזיכרון קשורה במנהיגות, יש כאן רמיזה כי ה' יסימן את יהושע, ועדיין ירוקה הדרך!

ההמשך קשור לעלייה להר. גם כאן נוכחים גורמים מנהיגותיים, ביניהם אהרון וחור הידועים, אך הם נדחקים מהקרבה הבלתי אמצעית למשה ועוברים למעין שוליים. "ויעל משה ואהרן ונדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל" (שמות כד, ט); "ויקם משה ויהושע משרתו ויעל משה אל האלהים. ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה עד אשר נשוב אליכם והנה אהרן וחור עמכם..." (שמות כד, יג-יד). מרכזי הכובד מתחלפים, ויהושע מגיע כאן לקרבה למשה. במונחים שלנו, למעגל הפנימי. יחסי 'פנים-חוץ' התהפכו.

מגמה זו נמשכת בירידה מן ההר בעטיו של מעשה העגל:

"וישמע יהושע את קול העם ברעה ויאמר אל משה קול מלחמה במחנה. ויאמר אין קול ענות גבורה ואין קול ענות חלושה קול ענות אנכי שמע" (שמות לב, יז).

למותר לציין, אין רמז בכתוב להשקפת המשנה בפרק השלישי של מסכת ראש השנה, הרואה בידיים המונפות סמליות של הכוונת המבט כלפי מעלה כדי לשעבד את הלב לאבינו שבשמיים. זהו רעיון דתי נעלה, אך על-פי הדרך שאנו מבינים זאת, המצב שונה לחלוטין; הנפת הידיים לא השפיעה על העם, אלא על משה והסובבים אותו.

הבנים, ומבחינת אלו החיים, הוא הופך להיות מעין בכור. יתירה מזו, הוא משתתף בטקס פרה אדומה, ולכן יש כאן הכשרה לתפקידו, הוא עובר חניכה. גם יהושע מופיע בספר, וניתן להציע דגם לחניכתו והכשרתו לתפקידו, אך כזכור, זה איננו דגם ירושה כמו במקרה של אלעזר.

הסיום חוזר לסדר של הספר:

"ויעש משה כאשר צוה ה' אתו ויקח את יהושע ויעמדהו לפני אלעזר הכהן

ולפני כל העדה. ויסמך ידיו עליו ויצוהו כאשר דבר ה' ביד משה" (כז, כב-כג).

ויעש משה כאשר צוה ה' אותו... כאשר דבר ה' ביד משה - אין הרבה תיאורים כה מפורשים לביצוע לפי צווי, ציות והיענות לציווי.³⁷ גם אם משה היה היוזם ('יפקוד ה'...איש על העדה'), הרי שבהעמדת מנהיג חדש בוצע בראש ובראשונה רצון ה', ובמלואו. בהערת סיום נעיר כי הדגם המנהיגותי המוצע כאן קשור בדמותו של שופט הבא להושיע את ישראל בשדה הקרב, ועל כן נאמר - 'אשר יצא לפניהם ואשר יבוא לפניהם' בבקשת משה, ויעל פיו יצאו ועל פיו יבואו בדברי ה'. אלו ביטויים שהקשרם הכללי הוא של יציאה למלחמה,³⁸ ועדיין נותר עניין השיפוט בפועל בחיי היומיום. בספר שופטים יש כמדומה רמזים לכך שהשופט שפט גם בהקשר המשפטי, וזה עולה בעיקר בקשר לסיפור דבורה.³⁹ מכל מקום, ספר במדבר המציב את יהושע בעמדת מעין שופט, לא עוסק בכך במישרין כמעשה שגרה, אך תיאורים דוגמת: "ויקרב משה את משפטן לפני ה'" (כז, ה), רומז לפעולה שיפוטית הקשורה בתפקיד המשולב של מנהיג-שופט גם בנסיבות החיים במדבר.

יהושע - מחניכה למינוי

כאן המקום לסכם בקצרה את האירועים השונים הקשורים ביהושע בספרי שמות ובמדבר, שניתן להציגם לדעתנו בכותרת המתומצתת - 'מחניכה למינוי'.³⁵ סיכום זה מתחייב משום שהוא מוביל לתוצאה מסוימת, ובלעדיו קשה לראות את הקשר בין הרכיבים המתלכדים לשלם. תחילת הדרך מתגלה בפרשת המלחמה בעמלק:

"ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וצא להלחם בעמלק מחר..." (שמות יז, ט).

32 מעניינת ההשוואה לסוף ספר דברים: "ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו וישמעו אליו בני ישראל ויעשו כאשר צוה ה' את משה" (דברים לד, ט). כאן הרוח המדוברת שיבוי היא רוח חוכמה.

33 דומה כי 'לצאת ולבוא' איננו רק צירוף טכני של שתי פעולות הפוכות, אלא מעורה בו משמעות (מטונימית) של יציאה למלחמה. לפי זה: "ויריחו סגרת ומסגרת מפני בני ישראל אין יוצא ואין בא" (יהושע ו, א), איננו רק סימן למצור שאיננו מאפשר כניסה ויציאה, אלא לחוסר יכולתם להילחם בחוץ.

34 דבורה מייצגת כאן את התפקיד לשפוט שיפוט במובן המקובל, וההושעה - תפקיד אחר של השופט, נמסר בידי גבר (ברק). ההפרדה כאן נובעת מאי-יכולתה להנהיג בקרב, ובעומק מונחת הציפייה כי שופט שאיננו אישה יצליח לשלב את השיפוט וההושעה.

35 יש אירועים הקשורים בביצור מנהיגותו גם אחר כך, בספר דברים ובספר יהושע עצמו, ואנו נדרשנו כאן רק למינוי הרשמי ביחידה זו.

יהושע ממשך להיות נוכח במעגל הפנימי; עד כדי כך 'פנימי' - קרוב למשה, עד שאיננו מבחין מה טיבו של הרעש. הוא מזהה אותו במלחמה - הימלחמה הקודמת. לכל היותר, ניתן לזקוף לזכותו תיקון-מה - אי-זיהוי של הרעש ופרשנותו כיקול ענות גרידא, אך לא אבחון נכון שלו.³⁷ מבחינת ניתוח של מנהיגות, הולך ונרקם כאן איזון. קודם יהושע היה בחוץ, ועתה בפנים, אך הפנים הזה גורם למעין טעות בפענוח קול המונהגים. כה מרוכז הוא בדמות המנהיג שעלה לסיני, עד שמבטו אינו מופנה עוד לעם, ובהיעדר מבט, הקול העומד לעצמו לא פוענח. מנהיגות קשורה גם בקשב לעם ובהבנת רחשי שפתי, וכאן הפנים המנצח את אירועי החוץ מה שמוביל לכשל מנהיגותי מסוים.

בהמשך, הקרוב נמשך:

"יוראה כל העם את עמוד הענן עמד פתח האהל וקם כל העם והשתחוּ איש פתח אהלו. ודבר ה' אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו ושב אל המחנה ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל" (שמות לג,יא).
 תן דעתך, זהו קטע מורכב. משה עצמו נמצא בחוץ (מחוץ למחנה), ויוצר לו שם 'פנים' משלו (אוהל מועד 'אישי'). העם יוצא 'החוצה' אל פתח אוהליו, ויהושע ב'אהל', אינו 'ימשי' ממנו. זהו, ביטוי חזק מאוד לקרוב, אך באופן שהוצג יש כאן ניתוק מהעם. יהושע נמצא ב'פנים' של החוץ מנותק לגמרי.

תוצאה נוספת של הניתוק מובעת בסיפור הבא:

"וירץ הנער ויגד למשה ויאמר ויאמר אלדד ומידד מתנבאים במחנה. ויען יהושע בן נון משרת משה מבחרי ויאמר אֲנִי משה כלאם..." (יא,כז-כח).
 דנו בו לעיל (יחידה ו), אך כאן נזכיר את זיקתו לסיפור הקודם המובעת באמצעות מילת 'נער', והפועל 'בחר'. הוא לא נער יחיד, והוא מיבחוריו, ולא היחיד. יש 'סיבה' מנהיגותית מסוימת העומדת בזיקה למשה. על רקע זה בולטים דבריו, הוא מקנא למשה, ומנקודת ראות מנהיגותית, זוהי טעות בשיקול דעת, מתוך נאמנות למשה. ניתן לדון את יהושע המנהיג הפוטנציאלי לכף זכות ולטעון כי העלה חשש סביר. ועדיין שיקול הדעת אינו נכון. הקרבה למשה 'קלקלה' אפוא את השורה. עתה מתבקש מסע החוצה, וזה קורה בסיפור המרגלים. משה המשנה את השם ל'יהושע', מביע הזדהות. יהושע פועל בחוץ, אך משה עמו.

בכל הקשור להתפתחות יהושע, ניתן לסכם את יחסי 'פנים-חוץ' בספרי שמות ובמדבר בטבלה הבאה.

מלחמת עמלק	חוץ
העלייה להר סיני ואירועי העגל	פנים
'אוהל מועד' של משה	פנים
אלדד ומידד	פנים
ה'מרגלים'	חוץ

37 זה בתנאי שאנו מבינים ש'יאמר' זה התייחס ליהושע ומשה שותק. דעת מקרא לשמות: "ויאמר משה ליהושע" (עמי רצט), ולפי זה, לענייננו עולה מסקנה מחמירה יותר לגבי יהושע שלא השכיל להעמיד את 'קול הענות' אפילו בגדר של 'צריך עיון'.

ובצורה מתומצתת, בהצגת יחס כיאסטי: 'חוץ-פנים-פנים-חוץ'. היחס הכיאסטי יוצר מעטפת, ומורה על חשיבות האיזון בין 'פנים' לחוץ, אך יש כאן גם תהליך; יש התפתחות, וה'חוץ' איננו טהור, משה המכנה את יהושע בשם, נמצא עם יהושע ב'פנים' כשהוא בחוץ.

הנה כי כן, נפרש כאן פסיפס החניכה הארוכה, הרצופה ברמיזות לניסוי וטעייה. מינויו של יהושע על ידי ה' נותן גושפנקה לתהליך חניכה אנושי ממושך.